

Eer: een beloning voor moed

Dr. P.H.J. Olsthoorn*

Moed: tussen droom en daad

In de literatuur is sprake van een hernieuwde belangstelling voor militaire deugden als moed en opofferingsgezindheid (zie bijvoorbeeld Verweij, 2000 en Soeters, Verweij, Linszen en Everts, 1999). Niet verwonderlijk: de krijgsmacht kan haar werk slechts doen dankzij de bereidheid van militairen eigen lijf en goed ondergeschikt te maken aan een hoger doel zoals de verdediging van de eigen landgrenzen of, zoals tegenwoordig meer voor de hand ligt, de handhaving van de internationale rechtsorde of het waarborgen van mensenrechten in verre streken. Kortom, van militairen wordt een altruïstische vorm van offerbereidheid verlangd. We spreken nu over de ethiek, de sfeer van het behoren.

Maar wat nu als dit ideaal van opoffering uit altruïsme, met universele waarden als vrijheid, mensenrechten en democratie als oogmerk, te hoog is gegrepen? Hoewel in de literatuur het belang van moed wordt onderstreept, wordt tegelijkertijd geconstateerd dat de animo om offers te brengen tot een dieptepunt is gedaald: we zouden ons voornamelijk laten leiden door overwegingen van nut en voor alles een scherp oog hebben voor ons eigenbelang. Een dergelijke manier van

denken verhoudt zich slecht met moed, de deugd die veronderstelt dat we offers brengen in het belang van anderen. Het calculerende denken in termen van nut zou de opofferingsbereidheid de das om hebben gedaan (Ter Borg, 1997). De hedendaagse militair is in deze optiek een avonturier die een zeker risico incalculeert, maar die allesbehalve offerbereid is. Hij wordt voornamelijk gemotiveerd door het salaris dat hij in ruil voor zijn inspanningen ontvangt (Moskos, 1983). We spreken nu niet over het behoren, maar over de sfeer van het zijn. Tussen beide sferen gaapt duidelijk een kloof: wat een militair behoort te doen, strookt niet met de motieven die we in de praktijk bij hem of haar aantreffen. Is het dan wellicht raadzaam moedig gedrag te stimuleren door in te spelen op het eigenbelang, bijvoorbeeld met beloningen, en op die wijze de sferen van

behoren en zijn weer op elkaar te betrekken? Dat lijkt op het eerste gezicht niet zo'n goed idee. Ten eerste lijkt het onwaarschijnlijk dat mensen bereid zijn voor een beloning te sneuvelen. In de tweede plaats: moedig of opofferingsgezind gedrag toont men, als het goed is, zonder dat daar iets tegenover staat. Men brengt een offer, in het uiterste geval het eigen leven, omdat men ergens voor staat en ergens in gelooft. Als moedig gedrag wel wordt ondernomen vanwege een beloning, dan doet dat in onze ogen bepaald afbreuk aan het morele gehalte van dat gedrag. Bovendien is het gebruik van de term offer dan misplaatst. Men bewijst de ethiek, de sfeer van het behoren, een slechte dienst door concessies te doen aan het zijn – dat wordt tegenwoordig al snel gezien als een capitulatie aan al te menselijke tekortkomingen. Bij nadere beschouwing blijkt het idee echter minder onzinnig. De geschiedenis grossiert in voorbeelden van mensen die zich hebben opgeofferd voor een beloning, zonder dat de term offer misplaatst was. Aan hun handelen lag een ethiek ten grondslag, waarin de sferen van zijn en behoren in elkaars verlengde lagen. Zij werden bewogen door hun gevoel van eer.

Definities van eer

Wat nu, is eer? Het is in de eerste plaats een notie die onherroepelijk ouderwets aandoet. Eer is iets uit het verre verleden. Sinds de negentiende eeuw lijkt er dan ook nauwelijks meer nagedacht te zijn over de betekenis

* De auteur is universitair docent Sociologie, Vakgroep Sociale en Gedragswetenschappen en Wijsbegeerte aan de Koninklijke Militaire Academie.

van het woord. Maar enkele definities zijn toch wel te vinden in de sociaal-wetenschappelijke literatuur. Charles E. Cooley, een Amerikaanse socioloog uit het begin van de twintigste eeuw, omschreef eer als:

a finer kind of self-respect. It is used to mean either something one feels regarding himself, or something that other people think and feel regarding him, and so illustrates by the accepted use of language the fact that the private and social aspects of self are inseparable (1902).

Volgens de antropoloog J. Pitt-Rivers is iemands eer:

the value in his own eyes, but also in the eyes of his society. It is his estimation of his own worth, his claim to pride, but it is also the acknowledgement of that claim, his excellence recognised by society, his right to pride (1974: 21).

Tekenend is dat Pitt-Rivers eer ziet als iets dat nog een grote rol speelt in mediterrane samenlevingen, maar niet langer in de onze.

Wat leren beide definities ons? Eer betreft zowel de waarde die iemand zichzelf toekent, als de waarde die anderen hem toekennen. Dat laatste is essentieel en maakt dat eer ook alles te maken heeft met iemands plaats in de samenleving. Het al dan niet bezitten van eergevoel wordt pas duidelijk in de relaties met anderen. Eervol gedrag is zichtbaar gedrag waarmee anderen kunnen instemmen en tegen opkijken. Maar van eer kan pas sprake zijn als die instemming er daadwerkelijk is. In laatste instantie is eervol gedrag altijd gedrag dat een of andere vorm van *instemming* ontlokt en nooit gedrag dat *ontstemming* opwekt.

Aan de omschrijvingen van Cooley en Pitt-Rivers kunnen we nog toevoegen dat eer te maken heeft met een keuze tussen het eigenbelang en hogere belangen. Iets dramatischer

geformuleerd: eer heeft vaak te maken met de keuze tussen leven en dood. De bereidheid lijf en goed ondergeschikt te maken aan een hoger doel, biedt iemand de mogelijkheid te laten zien dat hij meent waarvoor hij zegt te staan. De eervolle keuze is de keuze tegen het eigen leven en tegen het eigenbelang. Eer is de beloning voor het maken van die keuze. Overwegingen van eer zijn daarmee zeker niet altruïstisch, maar zelfzuchtig kan men ze ook niet noemen: het zijn uiteindelijk sociale motieven. Is zo'n beloning nu voldoende om mensen ertoe te bewegen het eigen voortbestaan op het spel te zetten? Vroeger dacht men van wel.

De Romeinse eereethiek

De Romeinse geschiedschrijver Sallustius stelde dat niemand werkelijk leeft als hij zich niet met al zijn energie wijdt aan het vergaren van roem en dat we van allen die geen roem nastreven, kunnen stellen dat het onverschillig is of ze leven of sterven. Zij bevinden zich op het animale niveau: het niveau waarop een mens niet meer is dan een slaaf van de maag met het gezicht naar de grond. Nu klinkt *ons* dat vreemd in de oren, maar aan Romeinse oren waren deze woorden echter welbesteed. Zij, de Romeinen, spiegelde zich aan de eierzuchtige helden uit de eigen geschiedenis en die van de heroïsche periode die Homerus beschreef.

In Homerus' heldenepos *Ilias* twijfelt een eenling, Achilles, tussen een spoedige dood vergezeld van onsterfelijke roem enerzijds en een lang, gelukkig maar roemloos leven anderzijds. Zijn keuze zou een beslissende wending geven aan het verdere verloop van de strijd. Hij koos uiteindelijk voor de onsterfelijke roem. Het was daar – op het slagveld – waar de Homerische helden probeerden hun *kléos apthiton*, hun onsterfelijke roem, te verwerven. Het was bij de gratie van zijn eigen sterfelijkheid dat het verrichten van grote daden voor

de held zin had. Het was ook daarom dat alleen een mens een held kon zijn, een god nooit.

De helden die de pagina's van de *Ilias* bevolken, waren competitief en individualistisch. Zij waren weliswaar moedig, maar eierzucht was de drijfveer. De Homerische helden lieten zich leiden door *een warrior and honour ethic* (Taylor, 1992, p. 16); de bij hen in ruime mate aanwezige deugden, moed en doortastendheid, konden weliswaar een overwinning voor de eigen partij dichterbij brengen, maar ze werden voornamelijk aangewend ter meerdere eer en glorie van zichzelf. Het collectief – het voor de poorten van Troje verzamelde leger – was daarbij niet veel meer dan een vehikel dat diende ter bevrediging van de eigen zucht naar een naam die nooit sterft. De notie van plicht ontbrak nog in het heldentijdperk. Desalniettemin stuiten we hier op een van de belangrijkste functies van de eereethiek in de heroïsche samenleving: standvastigheid op het slagveld.

De functie van eer

Het geloof in de eierzucht van de moedige enkeling leefde voort in het Griekse en Romeinse denken. Het individualistische streven naar eer werd omgevormd tot eer behaald in dienst van een groter geheel, in casu

de Griekse polis of de Romeinse republiek. Met name de Romeinen, die de gedachte koesterden dat hun stad was gesticht door de bij de val van Troje gevluchte Trojaanse prins Eneas, zagen een grote rol weggelegd voor het streven naar eer. Het uitgangspunt daarbij was dat een volmaakte wijze er wellicht moeiteloos in slaagde zich te laten leiden door de rede, maar dat men zo'n wijze zelden vermocht te aanschouwen. Voor de man die niet perfect was maar wel van goede wil, fungeerde het eergevoel als een hulpmiddel bij het aanhouden van de juiste koers – het weerhield hem van het slechte, maar maande hem ook tot het goede. Het hielp dat de meeste Romeinen eer nog zagen als iets dat 'echt' bestond en dat bovendien het hoogste goed vormde. Eer werd dan ook hoger aangeslagen dan het eigen leven. De gedachte dat streven naar zelfbehoud het belangrijkste motief zou zijn, was de meeste Romeinen vreemd.

Het idee dat eer het hoogste goed vormde, was nauw verbonden met de gedachte dat een individu verschil kon maken in tijden van oorlog of crisis – zowel ten goede als ten slechte. Daarbij ging het, uitgaande van een verschil ten goede, om de moed, doortastendheid en het wijs beraad van één persoon die van beslissende

invloed konden zijn op het voortbestaan van de staat of het verloop van een oorlog. Eer en roem fungeerden daarbij als beloning voor getrouwe inspanningen en doorstane gevaren en vormden daardoor een belangrijke stimulans tot moedig gedrag. Zonder eer en glorie ontbrak iedere aansporing om hoog te reiken, zo meenden de Romeinen. Macht en rijkdom leken op korte termijn misschien begerenswaardig, maar konden niet in het graf worden meegenomen. De geschiedenis van Rome kende echter vele voorbeelden van moedige mannen die door hun gedrag Rome glorie en voorspoed brachten, maar die daardoor ook voor zichzelf een roem verwierven die onsterfelijk bleek.

Rome plukte de vruchten van dit streven naar eer. Jongemannen namen dienst in het leger om in de competitie met hun leeftijdgenoten, de eerst mogelijke gelegenheid te baat te nemen een tegenstander voor de ogen van hun kameraden te verslaan. De eer en glorie die de één vergaarde, strekte zo de anderen tot voorbeeld en moedigde hen aan deze met eer overlade levenswijze te volgen. De groten uit de geschiedenis van Rome hadden aangegeven hoe en waar eer kon worden behaald. Jongelingen die de grote voorbeelden wensten na te volgen, wisten wat hen te doen stond.

Het was deze eerezucht alleen die ervoor zorgde dat sommigen bereid waren het eigen voortbestaan op het spel te zetten voor familie, vrienden of gemeenschap. Anderen daarentegen werden door angst gedreven en kozen ten koste van alles voor zelfbehoud. De eersten behaalden eer, de laatsten moesten het zonder stellen. Het streven naar eer zelf werd universeel geacht. Want in iedereen, zo wisten de Romeinen, school het verlangen dat zijn naam niet verdween met zijn dood, maar werd herinnerd tot in lengte der dagen. Zij die beweerden niet te haken naar eer en glorie, schrokken in werkelijkheid slechts terug voor de moeite en de mogelijke schande bij een mislukking.

Het gevaar van eer

Het streven naar eer als leidraad voor het handelen was niet zonder gevaar. De Romeinse geschiedenis getuigt ervan hoe op het moment dat de eigen ambities niet langer in het verlengde lagen van de vaderlandse belangen, de eigen ambitie prevaleerde en men dikwijls terugviel op het individualistische streven naar eer zoals we dat in de *Ilias* aantreffen.

De gevaarlijke kant van eerezucht komt duidelijk naar voren in de handel en wandel van de hooggeborene Coriolanus. Deze Romein leefde ongeveer vijf eeuwen voor het begin van onze jaartelling, in wat Plutarchus de Gouden Tijd van de Romeinse geschiedenis noemde. Dit was de tijd waarin kandidaten voor verkiesbare posten zich in slechts hun toga op het Forum begaven. Niet, zoals veel later toen omkoperij een probleem was geworden, om te laten zien dat ze geen geld bij zich droegen om stemmen te kopen, maar om de plaats van hun littekens (nooit in de rug...) te tonen. De houding van Coriolanus weerspiegelde de zeden van zijn tijd tot op zekere hoogte: toen hij op zeker moment een tiende deel van de door hem behaalde oorlogsbuit mocht houden, weigerde hij omdat hij daarin eerder loon zag dan eer. Maar toen hij later het volk tegen zich wist en hij zelfs werd verbannen uit Rome, twij-

felde hij geen moment en sloot zich aan bij de Volsken – een volk dat zinde op wraak op de Romeinen sinds zij door hen in de oorlog, toen nog onder leiding van diezelfde Coriolanus, waren verslagen. Vanaf het moment dat hij de gelederen van de Volsken kwam versterken, kregen zij de wind mee: na eerder door de Romeinen te zijn verslagen, wonnen zij vanaf dat moment slag na slag. Pas nadat Coriolanus – gehoor gevend aan de wens van zijn moeder – besloot de strijd tegen zijn vaderland te staken, kwam er een eind aan de reeks van nederlagen van de Romeinen. Strikt genomen kon het streven van Coriolanus geen streven naar eer worden genoemd: eer die niet behaald was in dienst van de staat was volgens de Romeinen valse eer. Zijn gedrag vormde wel een voorbode van de ondergang van de Romeinse republiek, mede aan verkeerd gerichte eerezucht.

Volgens de Romeinse geschiedschrijver Sallustius namen de zaken voor Rome een verkeerde wending toen, juist door de Romeinse onverzettelikheden, Carthago in 146 v.C. werd verslagen en Rome zijn laatste rivaal in de strijd om de hegemonie verloor. De Romeinse deugden bewerkstelligden daarmee hun eigen teloorgang. Zonder de constante dreiging die de aanwezigheid van een sterk Carthago betekende, verslaptten de zeden en verkeerde het streven naar eer in een streven naar macht, en werd geld de voornaamste bron van aanzien. Het waren niet langer de meest deugdzaamsten aan wie de publieke functies ten deel vielen. Toen ongeveer een eeuw later de figuur van Caesar aan het politieke firmament verscheen werd het verval onherroepelijk.

Gedurende zijn langdurig verblijf in Gallië – van 58 tot en met 52 – als gouverneur, wist hij niet alleen geheel Gallië te onderwerpen aan Rome, maar legde hij ook de basis voor zijn latere alleenheerschappij. Dit niet in de laatste plaats doordat de soldaten zich meer en meer loyaal voelden aan Caesar en steeds minder aan Rome.¹ Rome was immers geen ooggetuige

van hun daden; de bevelhebber – in dit geval Caesar die zich tijdens veldslagen niet verschulde – was dat wél. Deze wetenschap gaf zijn soldaten vleugels (zie o.a. Caesar, *De Bello Gallico*, III.14). De loyaliteit aan zijn persoon werd door Caesar echter ten eigen bate aangewend. Hoewel hijzelf stelde de staat hoger aan te slaan dan zijn eigen leven, kwam hij uiteindelijk in actie tegen de staat omdat zij – de staat – hem zijns inziens onvoldoende respect betuigde en daarmee zijn 'dignitas', zijn waardigheid, aantastte. Acties die het begin van de burgeroorlog, het einde van de republiek en het begin van het keizerrijk inluidden.

Bij Tacitus lezen we hoe in de dagen van het Romeinse keizerrijk de leiding van het leger in handen kwam van intriganten en carrièremakers, met onder zich soldaten die niet zozeer moedig als wel roekeloos waren en die niet vochten voor de staat, en ook niet langer voor hun generaal – die immers zijn voorbeeldfunctie verzaakte en nu niet méér was dan zichzelf – maar voor plunder. De soldaten kenden geen gevaar: het verlangen naar oorlogsbuit won het van alles. Hun kracht was echter gecorrumpeerd door luxe, waardoor ze een schril contrast vormden met hun voorvaderen, voor wie eer zwaarder woog dan geld. Het gebrek aan legitimiteit van de legerleiding leidde tot een situatie waarin bevelen er niet om vroegen te worden uitgevoerd, maar om ter discussie te worden gesteld. Van de geroemde Romeinse discipline was weinig meer over. De loyaliteit van de soldaat lag dáár waar het meeste te halen viel.

Eer als illusie

Het idee dat deugden als moed een beloning behoeven, bleef niet zonder tegenstrevers. Zo wezen de Stoïcijnen en de Epicuristen het streven naar eer, reputatie en roem in al zijn vormen af. Dit echter niet zozeer vanwege vermeende of werkelijke gevaren voor de staat, maar vanwege het heil en de gemoedsrust van het individu. Met name de Stoïcijnen

hamerden erop dat eer een illusie was. Niet eer vormde het hoogste goed, maar (gemoeds)rust en veiligheid, en juist eerezucht zette beide op het spel. Het streven naar eer was volgens de Stoïcijnen als leidraad voor het handelen dan ook volstrekt ongeschikt. Het was volgens hen daarentegen het beste een rustig, weinig bewogen leven te leiden en tevreden te zijn met het strikt noodzakelijke, opdat de korte tijdsperiode dat je op aarde vertoefde een gelukkige zou zijn. Dat geluk was het hoogste goed, al het andere niet de moeite van het nastreven waard. Of men je na je dood nu twee of tweeduizend jaar herinnerde, in het licht van de eeuwigheid stelde het niets voor.

In deze optiek behoorden moed en andere deugden hun eigen beloning te vormen en getuigde het van morele onvolwassenheid te verlangen naar een extra beloning uitgekeerd in naam en faam. Reputatie was bovendien iets dat men niet onder zijn controle had en waaraan om die reden niet te veel waarde kon worden gehecht. Uiteindelijk deugde je of deugde je niet in je eigen ogen en die van God en was de keuze er een tussen goed willen zijn en geprezen willen worden. Wat de goegemeente prees, had niets uitstaan met wat deugdzaam was. Echte deugdzaamheid bleef vër buiten het bevattingsvermogen van de gewone burger en was alleen weggelegd voor de werkelijk wijze mens. Veelzeggend is dat de Stoïcijn Epictetus toegaf dat niemand hem zo'n wijze had kunnen tonen. Dit bracht hem er echter allerminst toe zijn ideaal als al te steil op te geven.

¹ In de begintijd van de republiek was het gebruikelijk dat de soldaten in de zomer op veldtocht gingen, en de winter in het vaderland doorbrachten. Onder Camillus werd met die gewoonte gebroken en werd er voor het eerst in vijandelijk gebied overwinterd (Plutarchus, *Camillus*). Daarmee werd de deur geopend naar langere veldtochten en naar expansie van de republiek, maar verschoof ook de loyaliteit van het vaderland naar de bevelvoerder.

ONTHAAL IN RIDDERZAAL VOOR DRIE DAPPEREN

EN HAAG - De eeuwenoude, sfeerrijke Ridderzaal was de passende omgeving voor de militaire plechtigheid waarin drie militairen een koninklijke onderscheiding ontvingen voor betoonde dapperheid en doorzettingsvermogen. De ereacht werd gevormd door drie detachementen van marine, land- en luchtmacht, in de speciaal samengestelde militaire kapel stonden de musici in marineblauw, schtmachtgrijs en landmachtgroen door elkaar opgesteld. De vollallig...

...familie en genodigden uit bios...
De Grase: "Van 1895 tot mei 1940...
...de Militaire...
...Willems-Orde. Dit is de hoogste...
...Nederlandse dapperheidsonders...
...schiending, die voorrang heeft boven...
...alle ridderorden en andere onders...
...schiedingen. De uren strekt tot bein...

UNIEKE GEBEURTENIS

"Vandaag zal ik een militair decoreeren met het Bronzen Kruis en twee militairen met het Vliegerkruis, een unieke gebeurtenis. Het...

...mensen vooral gericht op het voorkomen van oorlog, het stabiliseren van de status-quo. De positionele acties in het voormalig Nederlands-Indië in de Tweede Wereldoorlog en het conflict om Nieuw-Guinea vormden in dit opzicht uitzonderingen. Dit beeld veranderde drastisch door het wegvallen van de Berlijnse Muur in oktober 1989. Mede ivan gevolg daarvan werd de bevoordeling van de internationale rechtsonde en stabilisatie de tweede hoofdtak van de defensie. Deze hoofdtak is in de afgelopen jaren in toenemende mate het gezicht van Defensie gaan belyden. Nederlandse militairen zijn nu al van landen uit...

...ve spreekt de dapperen toe.

Majoor Marcel Dulvestein (boven) krijgt het Vliegerkruis en korporaal Dirk Vuik (onder) wordt toegesproken vlak voor hij het Bronzen Kruis ontvangt.

...dite 7-16 vliegtuigen tijl operatie een pulke prest richte. Zo goed zeldi, dat lige beschrijber van de strijkrachten in Zuid-E commandereend officier

...voor deze uit...
...gen te onder...
...kunnen stell...
...een dapperhe...
...aantmerking...
...een Goutm...
...schiedingen...
...minste beel...
...beschilbbe...
...de toot toe...
...heidsonde...
...daarbij vol...
...houdige tij...
...dat de led...
...kredige heb...
...gerealiseerd...
...voor Defensie...
...de erder gesch...
...andere tijden...
...zijn aangebro...
...waarbij zich...
...gedurende mil...
...operaties ont...
...standigheden...
...kunnen vo...
...vooreen die...
...vergelijking...
...zijn met...
...oorlogsontan...
...standigheden."

CAMBODJA

Korporaal des matroiers D.A. Vuik maakte in mei 1993 deel uit van matroienbataljon Cambodja. dat in december 1992 de taken van...

Teloorgang van de notie van eer

De Stoïcijnse gedachte dat rust en veiligheid het hoogste goed uitmaken, zou aan populariteit winnen in de rumoerige nadagen van het Romeinse rijk en de periode die volgde. Dat betekende niet dat de rol van eer daarmee was uitgespeeld: in de middeleeuwen had zij een prominente plaats in de ridderethiek. Dit was echter een eerethiek die weinig van doen had met de Romeinse, al zag men de eigen politieke constellatie graag als een voortzetting van het Romeinse Keizerrijk, dat, zoals gezegd, een respectabele genealogie had die terugging tot het Trojaanse koningshuis... (Van Oostrom, 1996, p. 321). In woord leunde zij sterk op het christelijke ideaal van zuiverheid, maar in de praktijk vertoonde zij eerder overeenkomsten met het indivi-

dualistische streven naar eer zoals we dat bij Homerus aantreffen en waarin de hoogmoed gedoubleerd is met onbeschaamd eigenbelang (Huizinga, 1982, p. 61). Christelijke bevologenheid en eerzucht ontmoetten elkaar in de kruistocht, het favoriete tijdverdrif van de ridders. Hoewel zeker een aansporing tot moed en opofferinggezindheid, voorzag het ridderlijk streven naar eer met name in een aantal spelregels voor de oorlogvoering die vooral de schoonheid van het spel als oogmerk hadden, maar die in de praktijk soms bijzonder onpraktisch bleken - de twee hertogen in het gevolg van Karel de Stoute die in harnassen van satijn met vergulde spijkertjes ten strijde trokken, gingen erg ver (idem, 95-96, 99). In de late middeleeuwen zette men dan ook alras de tering naar de nering, en in de veertiende en vijftiende eeuw werd de oorlogvoering steeds meer gekenmerkt door wat men nu guerrillatactieken zou noemen: besluispen en verrassen gevolgd door een snelle aftocht. De opkomst van het kanon

bezegelde het lot van de ridderethiek waar het de oorlogvoering betrof (idem, p. 100), maar zij leefde nog voort in de riddertoernooien (Van Oostrom, 1992, 170-171).

In de Renaissance versmolt als gevolg van een herontdekking en herwaardering van het Griekse en Romeinse denken het middeleeuwse ridderideaal met de antieke eerethiek (idem, p.62). Het streven naar eer ontving een nieuwe impuls: in 1341 verklaarde Petrarca een onsterfelijke naam tot hoogste goed (Skinner, 1978, p. 100). Dat vormde het startpunt voor de ontwikkeling van een ideologie die voorschreef dat jongeren dienden te worden opgevoed tot zoekers van deugd en eer. Een ideaal dat springlevend bleef tot in de zeventiende eeuw:

with his bristling code of honour and his continual thirst for glory, the typical hero of the Renaissance began to appear slightly comical in his willful disregard for the natural instinct of self-preservation (idem: 100).

In die eeuw stelde Hobbes in zijn *Leviathan* (1651) dat zelfbehoud de voornaamste menselijke drijfveer was. Diens theorie dat slechts eigenbelang de mens drijft, bleek uiteindelijk succesvol in het ondermijnen van de oude eerethiek - lang niet iedereen geloofde er nog in (idem).

Eer in de krijgsmacht na Hobbes

Nu veronderstelt veiligheid als hoogste goed wél een krijgsmacht die de burgerbevolking adequaat kan beschermen. En juist de krijgsmacht leunt op de bereidheid van het individu zich op te offeren voor het grote geheel. In de krijgsmacht, veranderde vooralsnog weinig en zag men ook in latere eeuwen een belangrijke functie weggelegd voor het streven naar eer.

Het is immers onmogelijk om in termen van nut uit te leggen waarom iemand zijn leven in oorlogstijd in de waagschaal zou stellen. Deze dubbele houding – eer bestaat niet 'echt' maar is wel zeer nodig – vinden we voorbeeldig geïllustreerd in het werk van de Rotterdammer Bernard Mandeville.

De oorsprong van eer als beloning voor goed gedrag was volgens Mandeville terug te voeren op de ontdekking, dat zowel de belangeloze liefde voor de deugd als het vooruitzicht op een beloning in het hiernamaals tekort schoot als aansporing tot goed gedrag, maar dat de meesten van ons niet in staat zijn de mening van anderen naast zich neer te leggen. Volgens Mandeville volgt uit dit inzicht het nodige voor wat het de oorlogvoering betrof. Met zijn conclusies zou hij het ridderideaal dat eer paarde aan christelijke idealen, resoluut naar de schroot hoop van de ideeëngeschiedenis verwijzen. In zijn *An Enquiry into the Origin of Honour and the Useful-*

ness of Christianity in War uit 1732, zette hij een en ander uiteen.

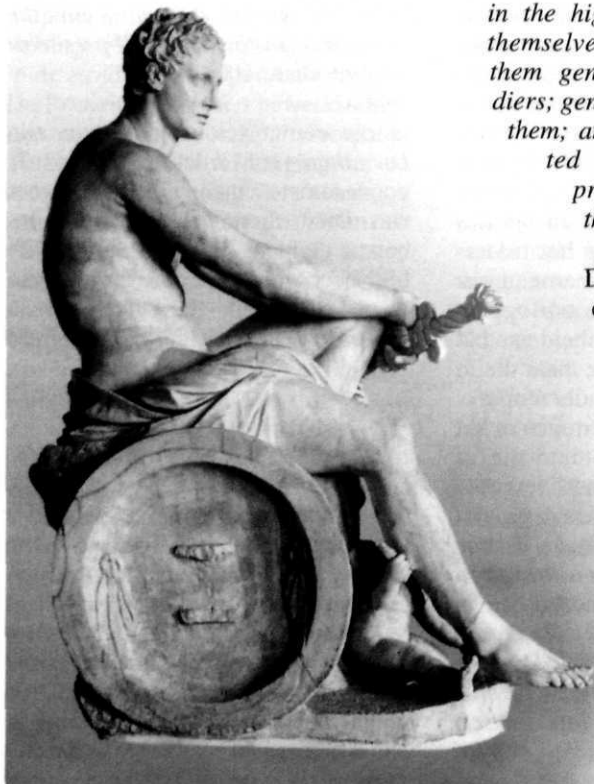
Mandeville meende dat de op dat moment dominante christelijke ethiek, die hij op een lijn stelde met de Stoïcijnse ethiek, volstrekt ongeschikt was om soldaten te motiveren. In tijden van oorlog was het weliswaar nuttig te denken God aan je zijde te hebben, de christelijke deugden als deemoed en nederigheid waren op dat moment onbruikbaar. Op het moment dat de troepen:

are to enter upon action, to besiege a large town, or ravage a rich country, it would be very impertinent to talk to them of Christian virtues; doing as they would be done by; loving their enemies, and extending their charity to all mankind.

Iedere bevelhebber bewandelde dan ook de omgekeerde weg, en nam zijn toevlucht tot de aan de christelijke ethiek tegengestelde eer-ethiek:

The men are prais'd and bouy'd up in the high value they have for themselves: Their officers call them gentlemen and fellow-soldiers; generals pull of their hats to them; and no artifice is neglected that can flatter their pride, or inspire them with the love of glory.

De eerethiek verwachtte dat men zichzelf adorerde, de christelijke ethiek vroeg juist nederigheid. Het eerste viel velen makkelijker dan het laatste. Nergens werd trots dan ook meer aangemoedigd dan in het leger en *never anything had been invented before, that was half so effective to create artificial courage among military men.*

VLIEGERKRUIS

1941

Voor daden van initiatief, moed en volharding tegenover de vijand of in verband met vijandelijke actie, in een luchtvaartuig.

(zilver)

In zijn *Fable of the Bees* gaf de auteur enige praktische wenken. Men maakte een soldaat moedig door hem te vervullen met *as much horror against shame, as nature has given him against Death*. Was op deze wijze het fundament voor kunstmatige moed gelegd, dan was het vervolgens zaak de moedigen uitbundig te vleien en te prijzen, de gewonden te belonen en de gesneuvelden te eren. Daarbij gaven uniformen en onderscheidingstekens, die weinig kostten, de soldaten de moed die voor geld niet te koop was. De belangrijkste drijfveer voor moedig gedag was echter de wens geen lafaard te zijn in de ogen van de groepsgenoten. Waar men zonder getuigen misschien tot vluchten geneigd zou zijn, maakte de aanwezigheid van anderen dat volstrekt onmogelijk:

One man in an army is a check upon another, and a hundred of them that single and without witness would be all cowards, are for fear of incurring one another's contempt made valiant by being together.

Eer in onze tijd

In Mandevilles tijd werd de dominante christelijke ethiek, waarin deugden als deemoed en nederigheid een grote

VERZETSHERDENKINGSKRUIS

1980

Voor actieve deelname aan het verzet 1940-1945.
(zilver)

MEDAILLE VAN HET
CARNEGIE HELDENFONDS
brons/zilver

1911

Voor het met levensgevaar redden van mensenlevens.

rol speelden, slechts met de mond beleden. In het handelen liet men zich er weinig aan gelegen liggen. Maar de lippendienst die men de christelijke ethiek bewees, belemmerde Mandevilles tijdgenoten wel het zicht op hun eigenlijke motieven. Die hadden weinig van uitstaan met christelijk altruïsme, maar des te meer met de oude eerethiek van weleer. Tegenwoordig lijkt iets vergelijkbaars aan de hand. De christelijke ethiek wordt dezer dagen minder universeel onderschreven, maar nog steeds erkennen slechts weinigen dat ze worden gedreven door eerzucht. Om eer te eisen als beloning voor aan volk en vaderland bewezen diensten, is in onze ogen niet legitiem. Eer zou in onze tijd obsoleet zijn geworden (Berger, 1984).² Net als de Stoïcijnen vinden we eigenlijk dat we rechtvaardig, moedig en deugdzam moeten zijn uit plichtsbef. We verheffen daarmee de volmaakt deugdzame tot maatstaf, stellen de 'gemiddeld' deugdzame – die weliswaar deugdzam is maar daarvoor een beloning verwacht, uit te betalen in roem en reputatie – op één lijn met de minst deugdzame en

lijken de mogelijkheid tot progressie uit te sluiten. Tegelijkertijd zien we, beter dan bijvoorbeeld Mandevilles tijdgenoten die er een vergelijkbaar ideaal op nahielden, de onhaalbaarheid van dit ideaal heel goed onder ogen. De gedachte dat we feitelijk worden bewogen door eigenbelang, heeft stevig postgevat. De in de inleiding van dit artikel al aangehaalde neiging al ons handelen te willen begrijpen in termen van nut en eigenbelang, speelt ons hier parten. Overwegingen van eer komen we weliswaar nog op de Balkan tegen, maar die mensen 'kunnen we amper begrijpen' (Extra, 1997).

Betekent dit nu dat de moderne mens zijn gedrag werkelijk niet meer door overwegingen van eer laat leiden? Zaten de Romeinen er zó naast toen zij dit streven voor universeel hielden? Dat laatste lijkt onwaarschijnlijk. Aannemelijker is dat zij een uitstekend inzicht hadden in wat de meeste mensen bewoog. Het lijkt weinig plausibel dat een notie die zo'n grote rol heeft gespeeld vanaf de dagen van Homerus tot in ieder geval de zeventiende eeuw (maar in de literatuur nog tot in de negentiende eeuw), en volgens velen nog steeds een grote rol speelt in niet-westerse culturen, geen rol zou hebben in wat ons, moderne westerlingen beweegt. Dat de Romeinen beduidend vaker

spraken over eer, betekent niet dat zij op dit punt werkelijk van ons verschilden. De termen die naar het streven naar eer verwijzen zijn mogelijk verdwenen, maar het streven zelf zeker niet. Maar doordat we tegenwoordig het bijbehorende vocabulaire missen, zien we niet in hoeverre we nog wél lijken op onze voorvaders uit de heroïsche samenlevingen en onze 'onbegrijpelijke' tijdgenoten op de Balkan.

Ervan uitgaande dat de notie van eer in onze tijd nog altijd een rol speelt, zou zij een plaats kunnen krijgen in onze ethiek en ons kunnen helpen ideaal en werkelijkheid wat nader tot elkaar te brengen. Dat zou betekenen dat we erkennen inderdaad niet geneigd te zijn tot belangeloze opoffering en dat de hoogste fase van morele ontwikkeling waarin men zich om niet opoffert voor de goede zaak, voor de meesten onder ons niet is weggelegd. Dit ideaal van opofferingsgezindheid om niet, dat sommigen ons voorhouden, valt nog het beste te vergelijken met het steile ideaal van de Stoïcijnen, en wellicht legt dat de lat wat al te hoog. Maar het betekent ook dat we niet voorbestemd zijn om in de laagste fase van morele ontwikkeling te blijven steken en dat we niet zo calculerend en zelfzuchtig zijn als we soms geneigd zijn te denken. We komen dan uit op het niveau van morele ontwikkeling, waarin de waarde die we hechten aan de goedkeuring van anderen zwaarder weegt dan ons eigenbelang (Kohlberg, 1981, 1984). Ietwat laatdunkend noemt men dit wel het conventionele niveau van morele ontwikkeling. Tegelijkertijd lijkt dit 'gemiddelde' niveau van deugd wel het hoogste dat voor ons is weggelegd. Een dergelijke opvatting van ethiek doet recht aan het gegeven dat goed gedrag vaak voortkomt uit de bekommernis om de oordelen van anderen: zijn en behoren vormen dan niet langer gescheiden sferen en de angst voor gezichtsverlies en het streven naar een goede reputatie worden legitieme motieven. Zuivere plichtsbetrachting wordt niet gevraagd.

² Van het streven naar eer zouden slechts enkele 'quaint survivals' (Skinner, 1978, p. 101) resteren en de term zelf komt ons enigszins archaisch voor (Pitt-Rivers, 1974, p. 39).

We mogen echter niet de ogen sluiten voor de nadelen van een dergelijke 'conventionele' ethiek. Op één nadeel wijst de Romeinse geschiedenis ons al: een streven naar eer behaald in dienst van een groter geheel draagt het gevaar in zich te verkeren in een streven naar een persoonlijke eer en glorie dat heel goed nadelig kan zijn voor dat grotere geheel. Een ander gevaar is dat een eereethiek wordt gereduceerd tot een kwestie van 'not being found out'. Eervol gedrag is zichtbaar gedrag, en gedrag dat zich onttrekt aan de dwingende blik van anderen gaat, tenzij eer en schaamte in voldoende mate zijn geïnternaliseerd, vrijuit.

Een nadelig aspect kan verder zijn dat de eereethiek van oudsher door en door hiërarchisch is, waarbij overwegingen van eer alleen de relaties tussen nevensgeschikten reguleren. Met name in de Homerische en middeleeuwse eereethiek zien we hoe in de relaties tussen boven- en ondergeschikten, overwegingen van eer geen rol spelen. De kennelijke instemming waarmee Homerus verhaalt van de publieke schrobbering die de eenvoudige Thersites ten deel viel, is in dat opzicht exemplarisch. Dit minder aanzienlijke lid van de Griekse expeditie bestond het om zijn op het oog gerechtigde vraagtekens te zetten bij de zin van de onderneming, maar kreeg van Odysseus te horen dat hij een dazende dwaas was die bij recidive een ongenadig pak slaag zou krijgen. Het voornaamste obstakel is echter dat eervol gedrag niet altijd wordt geëerd.

Goed gedrag gaat niet altijd gepaard met een goede reputatie. Hierop doelde Epictetus toen hij stelde dat men moet kiezen tussen prijzenswaardig willen zijn en geprezen willen worden.

Volgens Epictetus telde alleen het eerste, maar werden velen bewogen door het laatste. Dat hij dat zijn tijdgenoten nadroeg was misschien onterecht, maar een eereethiek werpt slechts vruchten af als deugd en lof, ondeugd en blaam, hand in hand gaan.

Een rol voor eer in de moderne krijgsmacht?

Wat betreft de rol die eer in onze tijd nog speelt, is juist de krijgsmacht illustratief. Het is niet toevallig dat binnen de organisatie die bestaat bij de gratie van de bereidheid offers te brengen, onderscheidingstekens en medailles nog steeds een rol spelen. Concrete voorbeelden van moedig gedrag, zoals die ook in moderne oorlogen nog steeds voorkomen, lijken bovendien vaak te herleiden tot de wens niet te willen falen in de ogen van de groepsgenoten (Extra, 1997), of, om het positiever te stellen, anderen te overtreffen. Meer verheven motieven, zoals de wens een belangeloos offer te brengen voor volk en vaderland, lijken geen rol te spelen (idem). Het is vervolgens de vraag hoe dit inzicht kan worden gebruikt om moedig gedrag in de krijgsmacht verder te stimuleren.

Mandeville stelde dat wat soldaten beweegt de aloude eereethiek is: de zucht naar glorie, de bezorgdheid om de eigen reputatie, een zekere mate van ijdelheid, en de wens schaamte te vermijden. Hoewel Mandeville zeker geen hoge dunk had van het streven naar eer – het najagen van een hersenschim en uiteindelijk een zelfzuchtig motief – zag hij nog wel een grote rol weggelegd als het erop aankwam soldaten te motiveren voor de strijd, waarbij dat motiveren overigens grenst aan bewuste manipulatie. Wat de motivatie van hun bovengeschikten betreft, daarover liet Carl von Clausewitz zich ruim honderd jaar na Mandeville als volgt uit:

Van alle grote gevoelens waarvan het menselijk hart in de opwinding van het strijdgewoel is vervuld, moeten wij toegeven, geen zo machtig en constant als de zielendorst naar roem en eer, die de Duitse taal zo onrechtvaardig behandelt door haar met twee pejoratieve nevenbetekenissen, Ehrgeiz en Ruhmsucht (begeerte naar eer, zucht naar roem), af te doen. Het is zeker waar dat juist in de oorlog

KRUIS VAN VERDIENSTE

1941

Voor moedig en beleidvol optreden in verband met vijandelijke actie
(brons)

het misbruik van dit fiere verlangen het stuitendste onrecht jegens het menselijk ras heeft voortgebracht; maar in oorsprong zijn deze gevoelens stellig tot de nobelste der menselijke natuur te rekenen, en in de oorlog zijn ze de eigenlijke levensadem, die het geweldige lichaam een ziel geeft. Alle andere gevoelens, ook al kunnen die misschien veel algemener heersen, of hoeveel hoger sommige ook lijken te staan, vaderlandsliefde, overtuiging, wraak, geestdrift in elke vorm, ze maken eerzucht en de begeerte naar roem niet overbodig. Al die gevoelens kunnen de grote massa in het algemeen opwinden en in een verheven stemming brengen, maar geven de bevelvoerder niet het verlangen meer te willen dan het gemeen, welk verlangen een wezenlijk onderdeel vormt van de eisen die zijn positie stelt, wil hij daarin uitmuntende prestaties leveren. Ze maken de afzonderlijke militaire operatie niet zoals de eerzucht dat doet tot een eigen aangelegenheid van de bevelvoerder, waar hij vervolgens het beste uit probeert te halen, met inspanning van al zijn krachten ploegt, met nauwgezetheid zaaït, opdat hij rijkelijk mag oogsten. Dit streven van alle bevelvoerders echter, van hoog tot laag, deze soort van vlijt, deze wedijver,

deze prikkel, die zijn het voornamelijk welke het functioneren van een leger leven geven en succesvol maken. En wat nu heel in het bijzonder de hoogste bevelhebbers betreft, vragen wij: is er ooit een groot veldheer zonder eerzucht geweest, of is een dergelijk verschijnsel zelfs maar denkbaar? (2000, p. 79-80).³

Mandeville is inmiddels enigszins vergeten, maar veel van wat Von Clausewitz ter berde bracht heeft de moderne militaire doctrine gehaald. Zijn inzicht dat het streven naar eer een leger succesvol kan maken, heeft in de handboeken geen plek gekregen. Daarin wordt van moed nog wel gesproken (LDP I, 1996, p.118), maar over eer als beloning voor betoonde moed wordt niet gerept. Hoe kunnen we deze notie toch een plaats geven? Zonder nu direct Trojaanse wortels te claimen zoals gebeurde te Rome en later in de middeleeuwen, doen we er in de eerste plaats goed aan te erkennen dat we niet alleen een joods-christelijke erfenis hebben, maar ook een Grieks-Romeinse. Waar onze privémoreel wordt gedomineerd door deugden uit de eerste erfenis, zouden we er goed aan doen ons in militaire aangelegenheden soms te laten leiden door deugden uit deze tweede, oudere erfenis. Kenmerkend voor deze moreel is dat het niet zozeer nobele intenties zijn die tellen, maar de resultaten. Deemoed en nederigheid vermogen, met name in tijden van crises en oorlog, minder dan eerzucht kan bewerkstelligen.

³ Von Clausewitz lijkt zelf vrij van eerzucht te zijn geweest. In een woord vooraf bij het postuum uitgegeven *Over de oorlog*, beschrijft zijn weduwe hoe het Von Clausewitz op zeker moment duidelijk wordt dat hem geen maatschappelijke positie ten deel zal vallen die recht doet aan zijn talent. Zij schrijft vervolgens: 'Wanneer desondanks het besluit om dit werk pas na zijn dood te laten verschijnen steeds sterker bij hem werd, is dit wel het beste bewijs dat deze edele drang om iets te scheppen dat van grote en duurzame invloed zou zijn niet door enig ijdel verlangen naar lof en erkenning, door geen spoor van zelfzuchtige motieven ook was ingegeven'.

Een belangrijke aansporing tot eervol gedrag is voorbeeldgedrag. Daarbij moet in eerste instantie worden gedacht aan het gedrag van de leidinggevenden, maar ook aan aandacht tijdens de opleiding voor voorbeelden van moedig gedrag uit de (eigen) geschiedenis. Bij de Romeinen was hier een taak weggelegd voor geschiedschrijvers als Sallustius, de middeleeuwse ridders hadden daartoe hun herauten; tegenwoordig lijken geschiedvorsers vooral aandacht te hebben voor wat misging. Naast aandacht voor de eigen geschiedenis, kan de aanwezigheid van een commandant die men respecteert en aan wiens oordeel men waarde hecht, een belangrijke stimulans zijn moedig gedrag te vertonen of toch in ieder geval het tegendeel na te laten. Het belangrijkste is echter dat een leidinggevende er niet van uitgaat dat de

financiële beloning in de vorm van een salaris voldoende is om zijn ondergeschikten te motiveren. Dat is nu juist het denken in termen van nut, dat slechts appelleert aan het eigenbelang en daarom nooit tot moedig gedrag zal inspireren. Bereidheid tot het brengen van offers kan niet worden gecreëerd met een stijl van leidinggeven die is gebaseerd op straf en beloning. Een dergelijke bereidheid ontstaat mogelijk wel onder leiders die zichzelf zichtbaar maken en nota nemen van het gedrag van hun ondergeschikten. Wil men dat militairen zich moedig gedragen, dan is het van eminent belang dat moedig gedrag wordt gezien en, belangrijker nog, uitbundig wordt geprezen. Daarbij geldt natuurlijk: ere wie ere toekomt. Degene die zich moedig gedraagt strijkt met de eer, niet zijn bovengeschikte.

Literatuur

- Berger, P. 'On the obsolescence of the notion of honour', in Sandel, M.J., *Liberalism and its Critics*, Oxford: Basil Blackwell, 1984.
- Borg, ter, M.B. 'De secularisatie van de zelfopoffering', *Kernvraag*, nr. 12, 1997.
- Caesar. *De Bello Gallico*, Cambridge: Loeb Classical Library, 1986.
- Cicero. *De Officiis*, Cambridge: Loeb Classical Library, 1990.
- Clausewitz, C. von. *Over de oorlog*, Uitgeverij Voltaire: 's-Hertogenbosch, 2000.
- Cooley, C.H. *Human nature and the Social Order*. New York: Charles Scribner, 1902.
- Epictetus., *The Discourses with the Encheiridion and Fragments*, London, 1912.
- Extra, J. 'Offers in risico's', *Kernvraag*, nr. 12, 1997.
- Hobbes, T. *Leviathan*, London: Penguin Books, 1988.
- Homerus. *Ilias & Odyssea*, Kempische Boekhandel, 1959.
- Huizinga, J. *Herfstij der middeleeuwen*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 1982.
- Kohlberg, L. *Essays on moral development: Vol 1 the philosophy of moral development: moral stages and the idea of justice*, New York: Harper and Row, 1981.
- Kohlberg, L. *Essays on moral development: Vol 2, The psychology of moral development: The nature and validity of moral stages*, New York: Harper and Row, 1984.
- Mandeville, B. *An Enquiry into the Origin of Honour and the Usefulness of Christianity in War*, London: Cass, 1971.
- Mandeville, B. *The Fable of the Bees: or Private Vices, Publick Benefits*, Indianapolis: Liberty Fund, 1988.
- Moskos, C. 'Van instituut naar beroep: ontwikkelingen in de militaire organisatie', in *Het militaire beroep*, Den Haag: Stichting Krijgsmacht en maatschappij, 1983.
- Oostrom, F.P. van. *Het woord van eer: Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*, Amsterdam: Meulenhof, 1992.
- Oostrom, F.P. van. *Maerlants wereld*, Amsterdam: Prometheus, 1996.
- Pitt-Rivers, J. 'Honour and Social Status'. In: Peristiany, J.G., *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, Midway Reprint, 1974.
- Plutarchus. *Makers of Rome*, London: Penguin Books, 1987.
- Sallustius. *The Conspiracy of Cataline*, London: Penguin Books, 1963.
- Sallustius. *The Jugurthine War*, London: Penguin Books, 1963.
- Skinner, Q. *The Foundations of Modern Political Thought*, voll. I & II, Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Soeters, J., D. Verweij, E. Linssen, P. Everts 'Moed en opofferingsgezindheid', in H. Born, R. Moelker en J. Soeters (red.), *Krijgsmacht en samenleving*, Tilburg: Tilburg University Press, 1999.
- Tacitus. *Historiën*, Cambridge: Loeb Classical Library, 1980.
- Taylor, C. *Sources of the Self*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Verweij, D.E.M. 'Moed: mythe of morele kwaliteit', *Militaire Spectator*, (169)2, 83-90, 2000.